

ПРАВОТО КАТО РЕЛАЦИЯ

ас. Пламен Митков Калев
Бургаски свободен университет

LAW AS RELATION

Plamen Mitkov Kalev
Burgas Free University

Abstract: *This article has two objectives. The first is to prove that the idea of law as relation is conceivable only in the doctrine of legal positivism and its existence is impossible in the doctrine of natural law. The second task involves specifying the specifics of this idea in each of the three stages of development of legal positivism.*

Key words: *relation, legal positivism, natural law.*

Едва ли в историята на правната мисъл има друг проблем като този за същината на правото, който да е погълнал толкова много интелектуални енергии, на редица юристи и философи, мерили сили в предизвикателството по неговото осветляване. Всичкият този положен интелектуален труд не е нищо друго, освен едно множество, исторически сложили се в правната мисъл, логически операции, посредством които отделните автори, в зависимост от правно-политическите и философските тежнения на своето време, са определяли съдържанието на понятието право. Като съставна част от едно такова множество се явява мисълта за правото като релация.

В логиката е прието с „релация“ да се означава един от възможните начини за редуциране на универсума, чрез свеждането му до отношение.¹ В такъв случай, логическата мисъл за релация, пренесена в сферата на право познанието, ще се яви един от начините за редуциране на правото, чрез неговото свеждане до отношение. Тогава правото, разбирано като релация, ще е единство, състоящо се от едно относимо „референт“, отнасящо се до нещо друго „релатум“.² Важно изискване, което се поставя пред тази мисъл е тя винаги да държи сметка за наличието на минимум две относими едно спрямо друго. В тази връзка, правото като релация, в духа на разглежданата логическа операция, никога не е мислимо самостоятелно, а като изграждащо се върху релационните свойства на включените в неговия състав относими и в случай, че едно от тях излезе от отношението, изчезва и самото отношение, а природата на съответните изпаднали относими е вече друга.³

Казаното до момента идва да покаже, че правото мислимо като едно такова единство от относими в посочената зависимост, т.е. мислимо като релация, е невъзможно в пределите на онези учения, принадлежащи към доктрината на естественото право, тъй като техните автори, в пълно съзвучие с присъщите за тези учения аргументи съзрения, вярват, че съществува вечен и неизменен правен ред, стоящ като коректив над позитивно установеното право. Именно дуализмът „позитивно – естествено право“

¹ Стефанов, В., Въведение в дедуктивната логика, С., 2004, с.125.

² Срв. Стефанов, В., цит. съч., с.125.

³ Срв. Стефанов, В., цит. съч., с.126-127.

се явява като пречка за представителите на естествено правната школа да мислят правото като релация – единство, състоящо се от относими едно спрямо друго, които извън релационната връзка притежават съвсем различна природа. Напротив, в техните представи правото е винаги едно родово понятие „позитивно право“, присъединено с една или повече видови отлики като „вечност“ и „неизменност“. Правото, в такъв случай, се мисли от представителите на естествено правната школа винаги като „genus proximum“ с присъединена „differentia specifica“ всяко, от които независимо дали е включено в дефиницията за право или е извън нея, винаги запазва една и съща природа, а това ще рече, че тези юристи и философи извличат определението на правото, чрез една друга различна от релацията логическа операция, която в логиката е прието да се нарича „дефиниция“. В крайна сметка, ако можем да обобщим, правото за представителите на естествено правната школа е винаги мислимо като дефиниция и никога като релация.

Така, че ако искаме да мислим правото като релация, то по необходимост в изходните си позиции следва да се придържаме винаги опрени върху опита, защото, както можахме да видим, мисълта за правото като релация е никога мислима „a priori“, а това съгласно закона за изключеното трето ще означава, че е винаги мислима „a posteriori“. Това правят и представителите на редица възникнали през първата половина на XIX век направления на правната мисъл, сред които направления, приемите на опитната методология, в най-висока степен, намират приложение при правните изследвания направени от позицията на правния позитивизъм. В своите научни занимания с правото правните позитивисти остро се противопоставят на естествено правните учения и с това довеждат до настъпването на ревизионизъм в правната наука. Именно на правния позитивизъм се дължи прочистването на правната мисъл от дуализма „позитивно – естествено право“, надничаш зад всяко едно учение на естествено правната школа. Правните позитивисти постигат този резултат опрени върху опита. В изследванията на последните правото е мислимо като социален факт или група от такива факти, чието научно познание се свежда до тяхното описание.⁴ Така за представителите на правния позитивизъм, за разлика от естествено правно ориентирани автори, правото не се мисли разобцено на две и извън позитивно установеното право друго не може да съществува. Естествено правните твърдения за идеален, вечен и неизменен правен ред за правните позитивисти са безплодни и лишени от здрав разум умозаклучения.

Отхвърляйки оковите на естествено правния дуализъм като неправилен и методологично погрешен, правният позитивизъм въвежда правната мисъл в царството на монистичното схващане за правото. От тази изходна позиция правото вече не е мислимо като сложно, състоящо се от род с присъединени към него видови отлики, а напротив, правото се мисли от правните позитивисти винаги като единство между две относими, т.е. като релация.

С определяне на правнопозитивисткия произход на мисълта за правото като релация и изключването възможността тя да бъде мислима в пределите на доктрината на естественото право, съвсем не означава, че задачата на настоящото изложение е изпълнена. В следващите редове ще се опитаме да отговорим на въпроса: как правото е мислимо като релация на всеки един от етапите, през които преминава правният позитивизъм в хода на своето развитие?⁵

⁴ Ташев, Р., Съвременният правен позитивизъм. – Съвременно право, С., 2000, кн.5, с.25.

⁵ В хода на своето историческо развитие, правният позитивизъм преминава през три самостоятелни етапа: ранен правен позитивизъм; нормативизъм; съвременен правен позитивизъм. Подробно за тази класификация вж. Ташев, Р., цит. съч., с.27.

Представителите на ранния правен позитивизъм определят правото в тясна връзка с човешката общност. В техните представи то е мислимо винаги в релацията между две относими волеви съзнания насочени към постигането на определена цел, което ще рече, че необходимостта, която се поражда между относимите волеви съзнания е телеологична, а не причинна. По това и правните норми следва да бъдат отличавани от законите на природата.⁶

В зависимост от положението, в което се намират относимите волеви съзнания едно спрямо друго, можем да разделим разбиранията за правото като релация на две групи: симетрична и асиметрична релация. Освен симетрични и асиметрични релационни връзки, логиката познава и трети вид т.нар. транзитивна релация. Такава, обаче, не е позната на представителите на ранния правен позитивизъм, поради това, че транзитивната релация всякога изисква наличието на минимум три относими, а както вече имахме повод да отбележим, правото от ранните правни позитивисти се схваща винаги като релацията между две относими, едно спрямо друго, волеви съзнания.

Правото мислимо като симетрична релация е отношението между равнопоставени волеви съзнания. Последните не се намират в отношение на „подчинение – надчинение”, което ще видим, в следващото изложение, е присъщо за асиметричните релационни връзки. Схващането на правото като симетрична релация е абсолютно. Според привържениците на това схващане, правото е мислимо като симетрична релация и след момента на неговото неспазване. Налагането на правна принуда в този случай – според тях – само заблуждава, че правото преживява една трансформация и от симетрична релация се превръща в асиметрична релация на „подчинение – надчинение”.

Аргументите са: всяка индивидуална душа действа като обществена душа, а като такава действат и органите на държавна власт, следователно те като членове на това общество изработват, формулират и установяват правни императиви, които в крайна сметка отразяват обществената душа; и тогава принудителната сила, с която е дадено правото не е някакво насилие.⁷

Второто схващане за правото като асиметрична релация е повече разпространено сред представителите на ранния правен позитивизъм. При асиметричната релация, правото винаги се мисли като отнасянето на едно волево съзнание, което действашо от властова позиция заповядва на едно друго волево съзнание да действа или да бездейства. При това построение винаги са мислими две волеви съзнания. Едното – суверен, владетел, господар и т.н. – „което няма навика да се подчинява на подобен висше-стоящ, получава обичайно подчинение от множеството на дадено общество” – подчиненото волево съзнание. Съответно, за тази група от автори, за да се определи дали едно правило за поведение е правно, то трябва да се установи неговият произход от едно заповядващо волево съзнание.

Съгласно едно друго деление, познато на логиката, релационните връзки могат да се разделят на три групи: рефлексивни, ирефлексивни и мезорефлексивни.⁸

При рефлексивните релационни връзки имаме едно самоотнасяне, т.е. референта се самоотнася сам към себе си и така се явява като релатум.⁹

Пренесена на почвата на правознанието, мисълта за правото като рефлексивна релация се свързва с развиваната в рамките на ранния правен позитивизъм идея за самоограничение на държавата. Последната се заражда от необходимостта проблемите за обосноваването на границите на държавната власт и гаранциите за тяхната ненару-

⁶ Илков, Ал., Правният императив, С., 1930, с.4.

⁷ Илков, Ал., цит.съч., с.84 и сл.

⁸ Стефанов, В., цит.съч., с.128-129.

⁹ Стефанов, В., цит. съч., с.128.

шимост да бъдат разработени единствено на плоскостта на чисто юридически построения.¹⁰

За онези ранни правни позитивисти, които мислят правото като симетрична релация, мисълта за неговото съществуване като рефлексивна релация не е чужда. Твърдението, че индивидите, органи на държавна власт, са също членове на обществото и като такива правото важи и за тях еднакво както важи за всеки един друг индивид, не означава друго, освен, че волевото съзнание на „облечените във власт“ се отнася само към себе си. Привържениците на подобна теза настояват че, мислено отново са налице две отделни волеви съзнания относими едно спрямо друго.

Що се отнася до авторите, поддържащи схващането, че правото е асиметрична релация, то може да бъде за тях и рефлексивна релация, но само в случаите когато те приемат, че заповядащото волево съзнание заповядва не само на подчинените волеви съзнания да извършат нещо или да се въздържат от неговото извършване, но наред с тях подчинява себе си за същото поведение, в противен случай за тази група автори правото ще е ирефлексивна релация.

Третата група, на мезорефлексивни релационни връзки, е непозната на представителите на ранния правен позитивизъм, което се дължи на присъщата за този вид релация неопределеност при самоотнасянето.¹¹

Вторият етап от развитието на правния позитивизъм се свързва с името на Ханс Келзен. Последният е създател на една чисто нормативна теория за правото. Нормативизмът на Келзен остро се противопоставя на дуализма, присъщ за правните учения принадлежащи към доктрината на естественото право. Наред с това, той подлага на критика и ранния правен позитивизъм, чиито представители според него допускат смесване между фактическото и дължимото и в крайна сметка достигат до метафизичност в правното познание.¹² Както се изразява самият Келзен „по напълно безкритичен начин юриспруденцията се е смесила с психологията и билологията, с етиката и телеологията.“¹³ Стремехът на създаденото от него „Чисто учение за правото“ е насочен именно към премахване на този, типичен за ранните правни позитивисти, синкретизъм на методите и освобождаване на правната наука от всички чужди на нея елементи.

Особено място в Келзеновата критика заема учението на Джон Остин, последното атакувано в два пункта.¹⁴ Между впрочем, в първия си пункт, тази критика е относима до всички представители на ранния правен позитивизъм, предвид че, както имахме повод вече да отбележим, за всички тях правото се намира в тясна връзка с човешката общност. Келзен не се съгласява с тезата, че правото се изгражда като релация между две относими, едно спрямо друго, волеви съзнания. Според него това превръща правните норми в психологически продукти.¹⁵

Вторият пункт от неговата критика е насочен само към онази група правни позитивисти, които разбират правото като асиметрична релация. Според Келзен обвързващата сила на правните норми не се поражда от релационната връзка „подчинение-надчинение“. „Заповедта е обвързваща – пише Келзен- не защото нейният автор притежава актуално властово превъзходство, а защото той е „оторизиран“ или „овластен“ да издава заповеди с обвързващ характер“.¹⁶

¹⁰ Вълчев, Д., Държавна власт и народен суверенитет, С., 1996, с.146.

¹¹ Стефанов, В., цит. съч., с.129.

¹² Ташев, Р., цит. съч., с.28.

¹³ Келзен, Х., Чистото учение за правото, С., 1995, с.5-6.

¹⁴ Ташев, Р., цит. съч., с.28.

¹⁵ Ташев, Р., цит. съч., с.28.

¹⁶ Ташев, Р., цит. съч., с.28.

В пълно съзвучие с възгледа си, че правото като лежачо в сферата на дължимото трябва да се схваща и обяснява в своите собствени рамки, Келзен дава неговата формулировка като релационна връзка между две относими, една спрямо друга, правни норми. Съществуването на една правна норма, която в случая се явява релатум, се дължи на това, че е издадена въз основа на друга висшестояща норма, имаща ролята на референт, и така до като се достигне до последния референт в тази релация, който се явява една основна норма. Последната се определя като хипотетична и неподлежаща на научно познание. Всеки опит за противното няма да има научен характер и както се изразява Келзен, ще се допусне „нахлуването на метафизиката в сферата на науката”.¹⁷

Така за Келзен правото е мислимо като една пирамида от правни норми, при които всяка долу стояща правна норма черпи своята обвързваща сила от горестоящата спрямо нея такава, а всички на свой ред от основната норма. Преведено на езика на формалната логика за Келзен правото се явява една асиметрична релация. За разлика обаче от представителите на ранния правен позитивизъм отношението „подчинение-надчинение” не се развива между волеви съзнания следващи определена цел, а между правни норми. Предвид това и за Келзен посочената релационна необходимост не се явява телеологична, лежача в сферата на фактическото, както видяхме това при ранния правен позитивизъм, а винаги нормативна т.е. разположена в сферата на дължимото.

Третият етап от развитието на правния позитивизъм се свързва с името на Харбърт Харт. Съвременният правен позитивизъм възниква в края на 50-те години на миналия век, стъпвайки върху философските разработки на философския неопозитивизъм.¹⁸

Сред трите основни момента включени в теорията на Харт, с оглед на нашето изложение, ни интересува неговото разбиране за правото като единство от първични и вторични норми, което не е нищо друго освен мисълта, че правото е една релация. Като такава, то се явява единството, образувано от релационните свойства на първичните и вторичните норми. Според Харт съществуват два типа норми: вторични, които създават власт за издаване на първичните. С оглед на релационната връзка тези вторични норми се явяват референт, отнасящ се до първичните норми, които се явяват като релатум. С тази си постановка, Харт критикува учението на Келзен, че нормите са изводими една от друга, тъй като те не са еднородни, а това идва да покаже, че Харт мисли правото винаги като симетрична релация, за разлика от Келзен, където, като видяхме, правото е винаги една асиметрична релация, а при ранните правни позитивисти, правото се мисли и в двете форми.

С оглед на всичко казаното до тук с няколко изречения, можем да обобщим, че мисълта за правото като релация е с правно позитивистки произход, последната е немислима в доктрината на естественото право. Като правно позитивистката мисълта за правото като релация присъства на всеки един от етапите в развитието на правния позитивизъм. Докато за ранните позитивисти правото се явява релационната връзка между две относими, едно спрямо друго, волеви съзнания, то за нормативизма и съвременния правен позитивизъм правото е релация между правни норми. Докато при нормативизма правото винаги се явява асиметрична релация, то при съвременния правен позитивизъм винаги е симетрична, а при ранния правен позитивизъм и двете. Докато ранните правни позитивисти познават правото като рефлексивна релация, то за нормативизма и съвременния правен позитивизъм това е невъзможно, правото е винаги ирефлексивна релационна връзка.

¹⁷ Ташев, Р., цит. съч., с.28.

¹⁸ По подробно за съвременния позитивизъм като философско течение вж: Ташев, Р., цит. съч., с.29; Нарский, И., Очерки по истории позитивизма, Москва, 1960, с.139-199; и Современный позитивизм, Москва, 1961, с.32-85.